

DE SCHRALE GRASLANDEN TEN WESTEN VAN KANNE (BELGIË)

CULTUUR- EN NATUURHISTORISCHE BESCHRIJVING

J. van Ormelingen, Pieter Colpaertsteeg 27, 9000 Gent

In de schat aan literatuur die er over de Sint-Pietersberg is gepubliceerd, komen de hellinggraslanden die zich even ten westen van Kanne bevinden niet of nauwelijks aan bod. Hoewel de graslanden de vergelijking met de mooiste plekjes aan de overkant van de Jeker goed doorstaan, bleven ze lange tijd onbekend. Met de oprichting van het natuurreservaat 'De Tiendeberg' in 1988 raakten de schrale graslanden van Kanne stilaan bekend en kwam er een intensief herstelbeheer op gang.

Naast een summiere situering gaat de aandacht in dit artikel vooral uit naar de cultuur- en natuurhistorische evolutie van het gebied.

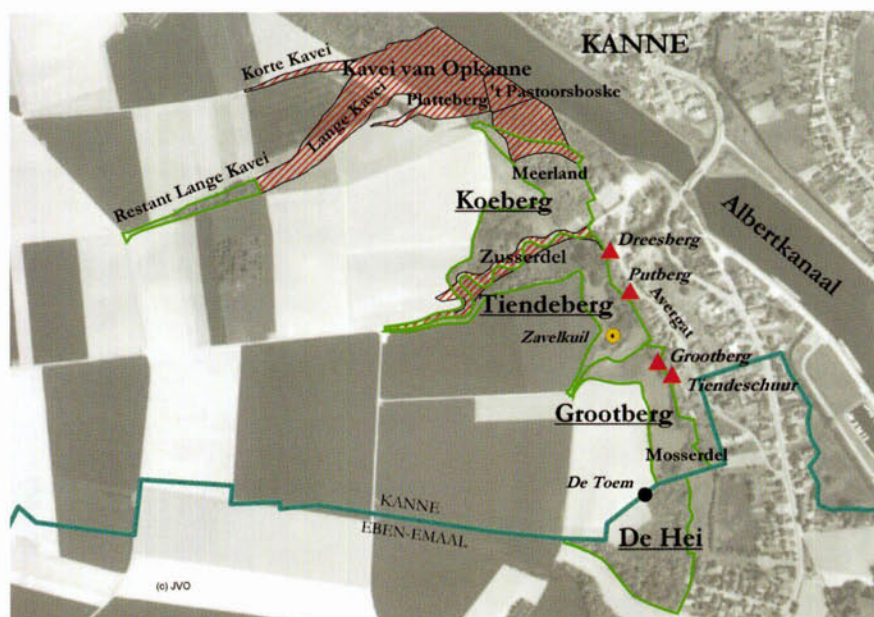
SITUERING

Ten westen van Kanne komen op Vlaams grondgebied nog ongeveer acht hectare aanengesloten hellingen voor, waarvan het oorspronkelijke bodemprofiel goed bewaard is gebleven (figuur 1)¹. De steile hellingen vormen de abrupte overgang tussen het Haspengouwse plateau en het Jekerdal. Aan de voet van het gebied ligt de woonstraat het Avergat, met enkele ingangen van voormalige ondergrondse kalksteengroeven. De gangenstelsels van deze groeven lopen een flink stuk

onder het plateau door. Ze worden vandaag vooral gebruikt als opslagruimte, maar er is ook een champignonkwekerij en een feestzaal in gevestigd. In historisch en ecologisch opzicht zijn deze groeven meestal minder waardevol. In het noorden worden de graslanden begrensd door het Albertkanaal. In het zuiden sluiten de hellingen naadloos aan op een gelijkaardig terrein van zo'n drie hectare dat aan de andere kant van de taalgrens ligt. In het Nederlands wordt dit gebied de Hei genoemd en in het Frans Brouhère d'Emael.

Het onderzoeksgebied kan worden opgedeeld in drie zones: de Koeberg, de Tiendeberg en Grootberg. De naam Koeberg is een historische benaming die niet meer bekend is in Kanne, maar zijn herintrede heeft gedaan om de oostelijk geëxposeerde helling Meerland en de zuidelijk geëxposeerde helling van het Zusserdel te benoemen. Een niet onbelangrijk gegeven is dat de Koeberg deel uitmaakt van een bijna 50 hectare grote eigendomsblok van het cementbedrijf Cimenteries et Briqueteries Réunies (CBR). Net als de Koeberg heeft de Tiendeberg een hoefijzervorm. Een bescheiden droogdal zonder naam vormt de grens tussen de Tiendeberg en Grootberg, die beide eigendom zijn van de gemeente Riemst. Het eerste gebied wordt grotendeels beheerd door de Vlaamse natuurvereniging Natuurpunt, het tweede werd meer dan een halve eeuw lang gepacht door een boer die er zijn runderen liet grazen. Recent is hij er mee gestopt, waardoor ook Grootberg eind mei 2004 in natuurbeheer kwam. Afgezien van de aanwezige natuurwaarde (het gebied werd vroeger maar weinig bemest) is Grootberg vooral belangrijk als verbindingsgebied tussen de Tiendeberg en de Hei.

Waarschijnlijk behoren de schrale graslanden ten westen van Kanne tot de oudste permanente graslanden van Limburg. Door een langdurig en specifiek beheer ontwikkelde zich hier een waardevolle fauna en flora die veel gelijkenissen vertoont met de natuurwaarden op de eigenlijke Sint-Pietersberg. Het mag dan ook opmerkelijk heten dat de eerste botanische studie van het gebied pas dateert van 1978 (DE GRAAF *et al.*, 1978). Het gaat om een beperkt maar interessant onderzoek dat werd uitgevoerd door de Universiteit van Utrecht. Sindsdien is er al veel water door de Jeker gevloeid en is bekend dat de

FIGUUR 1

Overzicht van de belangrijkste toponiemen op de westelijke Jekerhellingen in Kanne. De gearceerde gebieden zijn door de activiteiten van het cementbedrijf Cimenteries et Briqueteries Réunies (CBR) verdwenen in de periode 1969-1973 (luchtfoto: NGI).

FIGUUR 2

Zicht op Kanne tijdens de Eerste Wereldoorlog. Afgezien van het Pastoorboske (rechts) zijn de hellingen helemaal kaal. De weg naar het plateau (links van het midden) is de Zusserdelweg (fotoarchief: Pierre Smeets).

FIGUUR 3

De omgeving van Kanne volgens de Tranchotkaart (1805-1806). De grote droogdalen ten westen van Kanne zijn van noord naar zuid: de Kavei van Neerkanne, de Kavei van Opkanne en het nog bestaande Zusserdel. De meetpunten uit tabel 1 zijn genummerd van 1 tot en met 3.

hellingen vooral uit heischraal grasland bestaan van de Associatie van Betonie en Gevinde kortsteel (*Betonico-Brachypodietum*) (SCHAMINEE et al., 1996). Op sommige percelen is dit vegetatietype uitermate goed ontwikkeld met soorten als Struikhei (*Calluna vulgaris*), Stekelbrem (*Genista anglica*), Klein Warkruid (*Cuscuta epithymum*), Zandblauwtje (*Jasione montana*), Blauwe knoop (*Succisa pratensis*), Betonie (*Stachys officinalis*), Bevertjes (*Briza media*), Tandjesgras (*Danthonia decumbens*), Borstelgras (*Nardus stricta*), Stijve ogentroost (*Euphrasia stricta*), Hondsviooltje (*Viola canina*), Gelobde maanvaren (*Botrychium lunaria*) en Welriekende nachtorchis (*Platanthera bifolia*). Echt kalkgrasland komt ten westen van Kanne om verschillende redenen nauwelijks voor (RAMAN, 2001). Soorten uit de kalkgraslandsfeer zijn onder meer Geel walstro (*Galium verum*), Voorjaarszegge (*Carex caryophylla*), Kleine ratelaar (*Rhinanthus minor*), Geelhartje (*Linum catharticum*), Kalkwalstro (*Galium pumilum*), Geel zonneroosje (*Helianthemum nummularium*), Kattendoorn (*Ononis repens* subsp. *spinosa*) en Blauwgras (*Sesleria albicans*). De gradiënt die in de helling aanwezig is, maakt het mogelijk om soorten als Geel zonneroosje en Struikhei broederlijk naast elkaar te zien bloeien. Onderzoek van ERENS (2002) en

ERENS et al. (2003) heeft aangetoond dat het gebied ondermeer ook erg belangrijk is voor mieren, loopkevers, spinnen, sprinkhanen en dagvlinders. Deze rijkdom aan planten en dieren is te danken aan een reeks fysische factoren en aan een eeuwenoud beheer.

FYSISCH KADER

GEOLOGIE

De bodemopbouw van de westelijke Jekerhellingen in Kanne loopt in grote mate gelijk met die van de Sint-Pietersberg. Omdat deze goed bekend is en uitvoerig beschreven (FELDER, 1983), beperken we ons hier tot een bespreking van de specifieke situatie in Kanne. Twee belangrijke bronnen lichten ons in over de exacte bodemopbouw van het gebied. Het gaat om de metingen die verricht werden bij de aanleg van het Albertkanaal (1930-1934) (DELMER, 1939) en gegevens uit de Databank Ondergrond Vlaanderen (ANONYMUS, 2004).

Het Maastrichts krijt komt in Klein-Ternaaien tot op een veel grotere hoogte voor dan op de westelijke Jekerhellingen (tabel 1). Op sommige plaatsen in het onderzoeksgebied haalt het krijt amper een hoogte van 74

meter boven de zeespiegel. Nog geen kilometer verderop naar het westen, langs de Zusserweg, komt het Maastrichts krijt weer voor tot op 87 meter. De beperkte aanwezigheid van Maastrichts krijt wordt ten westen van Kanne goed gemaakt door een dik pak oligoceen zand dat behoort tot de formatie van Sint-Huibrechts-Hern (ook Tongeriaan zand genoemd). Op de oostelijke Jekerhellingen wordt ongeveer vijf meter van deze zandsort aangetroffen, in Klein-Ternaaien ontbreekt ze volledig. Op de graslanden van het onderzoeksgebied is er weinig of niets van dit zand te merken. Het Maasgrind, dat boven het Tongeriaan zand ligt, heeft ten westen van Kanne een dikte van rond de acht meter. Aan de Maaskant is dat iets meer. Op de akkers aan de plateauranden is er nauwelijks löss aanwezig. Op het plateau zelf wordt dit pakket dikker. Door erosie is er op de helling plaatselijk ook vrij veel leem terug te vinden, vooral in de droogdalen.

In het gebied kunnen de diktes van de lagen nog enigszins variëren. Belangrijk om te onthouden is dat de krijtlaag in Kanne weinig dagzooimt en dus een eerder bescheiden rol speelt. De invloed op de vegetatie van de zure bodemtypes (grind en zand) is des te groter.

GEOMORFOLOGIE

Dat kalk op de westelijke Jekerhellingen geen hoofdrol speelt, heeft ook geomorfologische redenen. Om te beginnen heeft de Jeker zich in Kanne tien meter minder diep ingegraven dan de Maas in Klein-Ternaaien (tot op respectievelijk 60 en 50 m boven de zeespiegel). Dit verklaart waarom er in Kanne hooguit 15 m krijt dagzooimt, tegenover ruim 50 in Klein-Ternaaien. Bovendien is de beperkte plaats

TABEL 1

Overzicht van de bodemopbouw tussen een meetpunt langs de Zusserweg en de plateaurand bij Klein-Ternaaien. Voor de situering van de meetpunten: zie figuur 3.

	Zusserweg (1)		Meerland (2)		Klein-Ternaaien (3)	
	hoogte (m)	dikte (m)	hoogte (m)	dikte (m)	hoogte (m)	dikte (m)
Maastrichts krijt	tot 87	-	tot 77	-	tot 106	-
Tongeriaan zand	87-98	11	77-99	22	niet	-
Maasgrind	98-107	9	99-107	8	106-118	12
Löss	107-119	12	107-108	1	weinig	> 1

waar het Maastrichtiaan-krijt dagzoomt, in Kanne op de meeste plaatsen verdwenen door de aanwezigheid van bebouwing, tuinen en ingangen van ondergrondse kalksteengroeven.

Omdat de Jeker in noordelijke richting stroomt, zijn de hellinggraslanden van het onderzoeksgebied grotendeels op het oosten gericht. Droogdalen die het westelijke plateau bereikbaar maken vanuit Kanne liggen ongeveer haaks op die hellingen, waardoor er ook zowel noordelijk als zuidelijk gerichte hellingen voorkomen. Op de hellingen zelf zijn eveneens veel glooiingen aanwezig waardoor 'dellen' en 'koppen' elkaar afwisselen. Zonder uitzondering zijn de dellen natter en voedselrijker dan de koppen. Het herstelbeheer van schrale vegetaties kan dan ook veel vlugger verlopen op de droge en voedselarme koppen.

KLIMAAT

Voor de typische graslanden die in het gebied voorkomen, speelt het klimaat en dan voornamelijk het microklimaat een belangrijke rol. De Sint-Pietersberg werd vroeger niet zonder reden "un îlot biologique à caractère méridional" (TIHON, 1991) genoemd. Door de noordelijke ligging van graslanden met een 'zuidelijk karakter', zijn deze graslanden bijzonder gevoelig voor de verstoring van het heersende microklimaat. Meer bepaald kan de factor schaduw (door te veel bomen of struiken) een negatieve invloed hebben op de typische plantengemeenschappen die in het gebied voorkomen. Veel zon is belangrijk om de warmteminnende vegetatie in stand te houden. Daarom zijn de schrale vegetaties op de zuidelijke hellingen doorgaans stabielere dan identieke, maar anders geëxposeerde graslanden.

ONTSTAAN EN EVOLUTIE VAN HET CULTUURLANDSCHAP

ONTSTAAN

Een foto uit de Eerste Wereldoorlog geeft een duidelijk beeld van het cultuurlandschap

op de westelijke Jekerhellingen in Kanne zoals dat eeuwenlang heeft bestaan (figuur 2). Het wordt gekenmerkt door kort begraasde, schrale en (bijna) boomloze vegetaties. De basis van het Kanse cultuurlandschap werd gelegd in Neolithicum, toen Bandkeramische gemeenschappen zich omstreeks 5.300 voor Christus in de streek vestigden (VERMEERSCH, 2002). Talrijke archeologische vondsten tonen aan dat de vruchtbare lössbodem in Haspengouw een hoge bevolkingsdichtheid toeliet (DE LAET, 1974). Daaruit kan worden afgeleid dat er in de streek toen al een vrij open landschap ontstond. Tijdens de Romeinse overheersing mag de invloed van de steden Maastricht en Tongeren op de directe omgeving niet worden onderschat. Voor hout en landbouwproducten uit het omliggende platteland was er een massale afzet in de stad. De beschikbare ruimte rond de steden werd intensief gebruikt, zodat het landschap een wijds karakter kreeg. Twee archeologische sites bevestigen dit verhaal voor Kanne, namelijk de vesting bij Caestert (ROOSENS, 1975) en een tumulus op de westelijke Jekerhelling die in de volksmond bekend is als de Toem (ROOSENS & LUX, 1970), op de historische kaart als Tombe à Canne staat aangegeven (figuur 1 en 3). Beide sites liggen aan de plateauwand en waren gebonden aan een open landschap. Het einde van de Romeinse tijd gaat gepaard met een economische terugval. In tegenstelling tot andere streken waar een uitbereiding van het bosareaal valt op te tekenen, zou het landschap rond Kanne minder veranderingen hebben ondergaan door de nabijheid van Maastricht, dat al heel snel herbevolkt werd door de

Franken (CLOSE, 1998). Hoewel de naam Kanne pas in het jaar 965 voor het eerst wordt vermeld (naar aanleiding van de opsplitsing van Kanne in twee heerlijkheden Opkanne en Neerkanne), zijn er sterke aanwijzingen dat de nederzetting al in de achtste eeuw bestond (VAN HEUKELOM, 1937). Hoe dan ook zijn zowel Op- als Neerkanne Vroeg-Middeleeuwse nederzettingen.

ECONOMISCH GEBRUIK

De hellinggraslanden ten westen van Kanne waren vroeger een gemeenschappelijk weidegebied. Hoewel dergelijke gronden strikt genomen aan de heer toe behoorden, beschikte de lokale bevolking over het gebruiksrecht (BEHETS, 1957). Dit betekende dat ze autonoom konden beslissen over schenkingen, verkopen en gebruiksreglementen. Elk dorp of gehucht kreeg een bepaald gebied toegewezen dat enkel door hun inwoners mocht worden benut (TIHON, 1984). Om het intensieve gebruik van de gemeenschappelijke of gemene gronden in goede banen te leiden, werden uitvoerige veldreglementen opgesteld. Deze waren bedoeld om conflicten te voorkomen en overexploitatie tegen te gaan.

Dankzij de veldreglementen krijgen we een beter zicht op hoe de gemene gronden werden beheerd. Hoewel er voor Kanne zelf bitter weinig bronnen bestaan, mogen we aannemen dat het gebruik parallel loopt met gelijkaardige hellinglandschappen in de streek. Op de steile terreinen was het houden van vee de hoofdfunctie (HILLEGERS, 1993). Daarnaast leverden de gronden nog maaisel, mest,

FIGUUR 4
Verdwenen taferelen. Zicht op Kanne vanuit de Kavei van Opkanne. Herder Jan Meex (1874-1949) laat z'n dieren grazen aan de voet van de Platteberg. Het naaldbout rechts op de foto behoort tot het Pastoorsboske (fotoarchief: Pierre Smeets).

FIGUUR 5

Het Zusserdel bij de bevrijding in 1944. De hellingsgraslanden zijn nog grotendeels kaal (fotoarchief: Mathieu Gijbels).

kreupelhout en grondstoffen als zand, grind en leem. Tot in de negentiende eeuw werden de gemene gronden in de streek vooral begraaasd door schapen. Ze waren gemakkelijk inzetbaar op de steile hellingen en hadden twee sterke troeven. Ten eerste werd er tot in de achttiende eeuw flink betaald voor schaaпswol. Ten tweede zorgde de mest van de dieren voor een goede opbrengst van de akkers.

Door de afvoer van voedingsstoffen kregen de hellinggraslanden een schraal karakter. Bomen en struiken waren op de intensief gebruikte hellingen een zeldzaamheid. De opslag die in het voorjaar nog niet was verdwenen door begrazing, werd door de herders zelf verwijderd (TIHON, 1984). Daarna werden stukken van het grasland gecontroleerd in brand gestoken zodat de dunne

strooisellaag versneld werd omgezet in voedingsstoffen². Het resultaat was een uitgesproken open landschap.

In de Franse tijd kwamen de gemene gronden in het bezit van de gemeente (figuur 3). De gronden bleven een onverdeelde eigendom tot 1847 en het gemeenschappelijke gebruik duurde voort (BEHETS, 1957).

TELOORGANG VAN HET CULTUURLANDSCHAP

Vanaf het midden van de negentiende eeuw verloren gemeenschappelijke weidegebieden als die van Kanne in snel tempo hun economische nut. In een veranderende wereld kregen ze een nieuwe functie of werden ze opgegeven.

DIRECT MENSELIJKE INGEPEN

Op initiatief van de overheid werden gemeentegronden in de negentiende eeuw op grote schaal bebost of in cultuur gebracht. Terwijl deze ontginningspolitiek zorgde voor verregaande wijzigingen in het Kempische landschap, was de impact in Zuid-Limburg veel kleiner. Toch deden de overheidsmaatregelen, samen met de economische veranderingen, het eens zo hoge aanzien van de gemene gronden sterk verminderen. Zo werd het mogelijk dat de pastoor van Kanne rond 1853 een park liet aanleggen op de gemene weidegronden van de westelijke Jekerhellingen (VAN HEUKELOM, 1937). Het park was gelegen op 't Bergske en kreeg de toepasselijke naam 't Pastoorsboske (figuur 1, 2 en 4).

Veel ingrijpender was het graven van het economisch en militair belangrijke Albertkanaal. In amper vier jaar tijd (1930-1934) werd het kanaal dwars door de westelijke Jekerhellingen aangelegd. Hierdoor verdwenen de schrale graslanden van de Lange Kavei van Neerkanne en de Oudeberg onherroepelijk. Door de aanleg van het Albertkanaal werd Kanne samen met het Fort van Eben-Emael op de 'militaire' kaart gezet. Op 10 mei 1940 slaagde een lokale commandant erin om de brug van Kanne te doen springen, waarop er zich een felle veldslag ontspon (VLEIGEN, 1989). De hellinggraslanden, waarin loopgrachten werden aangelegd, waren het toneel van hevige gevechten, waarbij ongeveer tweehonderd doden vielen. Zowel de loopgrachten als de oorlogsmonumenten in het gebied herinneren aan die verschrikkelijke eerste dag van de Tweede Wereldoorlog (figuur 5 en 6).

Voor de wederopbouw van het Avergat werd een kleine groeve voor grind en geel zand gebruikt langs de Tiendebergweg. De groeve was vlak voor de Tweede Wereldoorlog in gebruik genomen en draagt de naam Zavelkuil (mondelinge mededeling Arnold Willems) (figuur 1).

Na de oorlog kreeg het plateau ten westen van Kanne te maken met één van de vroegste ruilverkavelingen (1957-1970). Het historische landschap werd op de meest volledige

FIGUUR 6

Op Grootberg zijn de loopgrachten uit de Tweede Wereldoorlog nog duidelijk aanwezig (foto: Gabriël Erens).

manier vernield. Hoewel de hellinggraslanden buiten de ruilverkaveling lagen, bleven ze niet geheel gespaard. In de jaren zestig had het cementbedrijf CBR plannen klaar voor een mergelgroeve ten westen van Kanne. Met dat doel voor ogen kocht CBR in 1968 de staatsgronden ten noorden van de Zusserdelweg. Het cementbedrijf gebruikte het ruilverkavelingscomité om haar plannen te realiseren (VAN ORMELINGEN, 2002). Al snel kwam het tot een confrontatie tussen het ruilverkavelingscomité (maar in feite dus CBR) en de gemeente Kanne. CBR wilde de imposante hellingen van de Kavei van Opkanne integreren in haar groeve en rekende daarbij op de afschaffing van de gemeentewegen in het droogdal. Het gemeentebestuur van Kanne zag dit hoegenaamd niet zitten, omdat het de enige vlotte toegang was tot het plateau. Uiteindelijk zwichtte de kleine gemeente voor de druk. In ruil voor het droogdal de Kavei van Opkanne, legde CBR in 1969 een slingerende weg aan in het Zusserdal. Het oorspronkelijke dalprofiel, met onder meer fraaie kalkrotsen én bijhorende vegetatie verdwenen (figuur 1). Een klein stuk van het oostelijke Zusserdal werd opgevuld. Een paar jaar later had CBR zijn plannen voor een groeve in Kanne opgeborgen, maar kreeg in 1970 de toelating om de kanaalverbreding uit te voeren. De dekgronden werden in de waardevolle Kavei van Opkanne gestort. Van de Kavei rest vandaag niet meer dan een klein stukje op het plateau dat 'dienst' doet als illegale stortplaats (figuur 1).

VERANDEREND GEBRUIK

In de tweede helft van de negentiende eeuw

en het begin van de twintigste eeuw ondergaat de Westerse landbouw een grondige gedaanteverandering. In Zuid-Limburg wordt een deel van de schrale graslanden (voornamelijk op het plateau) met moderne landbouwtechnieken omgezet in productieve akkers of graslanden. Andere, vooral te steile, schrale graslanden zijn niet interessant voor de moderne landbouw en verliezen al gauw hun functie.

De typische schaapskuddes van de hellinggraslanden verliezen eerst aan belang om later volledig te verdwijnen. Het begint al aan het einde van de achttiende eeuw wanneer enkele belangrijke uitvindingen zorgen voor de doorbraak van katoentextiel als massaproduct. De prijs van ruwe wol daalt aanzienlijk. Wanneer als gevolg van de transportrevolutie in de tweede helft van de negentiende eeuw onze markt wordt overspoeld met goedkope wol, krijgt de schapeenteelt een tweede zware klap. Als het gebruik van kunstmest sterk toeneemt (in de jaren twintig van de vorige eeuw), en dierlijke mest zijn belang verliest, is de traditionele schapeenteelt in Zuid-Limburg al een hele tijd op zijn retour. Terwijl de schaapskuddes één voor één verdwijnen, gaat het met de rundveestapel gestaag de andere kant op. Door de invoer van goedkope landbouwproducten als graan, daalt het aantal akkers ten voordele van weilanden (SEGBERS, 2002). Deze zogenaamde 'agricultural invasion' wordt ingezet rond 1880 en is een belangrijke groeistimulus voor de rundveestapel. Op verschillende kalk- en heischrale graslanden die eerst door schapen werden begraaasd, nemen runderen het beheer over, zo ook in Kanne (zie verder).

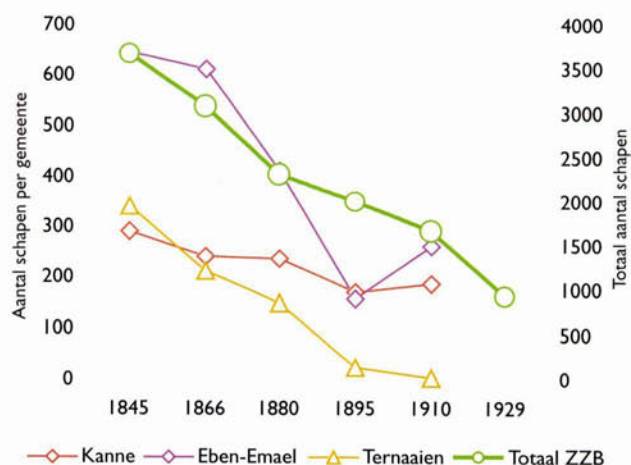
De moderne landbouwtellingen, opgestart

onder impuls van de befaamde statisticus Adolphe Quetelet (1796-1874), illustreren deze evolutie perfect³. In figuur 7 wordt de evolutie van het schapenbestand in Kanne, Ternaaien en Eben-Emael weergegeven, alsook het totaal voor het kanton Zichen-Zussen-Bolder. Dit intussen verdwenen kanton omvatte naast enkele plateaugemeenten ook het grootste deel van de Belgische Sint-Pietersberg. Door de transportrevolutie loopt het aantal schapen vanaf het midden van de negentiende eeuw sterk terug. Toch lijkt het erg waarschijnlijk dat de dalende trend al vóór 1845 werd ingezet als gevolg van de opkomst van katoentextiel. Figuur 8 plaatst de totale rundveestapel tegenover het totale schapenbestand, en dat voor het kanton Zichen-Zussen-Bolder en de provincie Limburg.

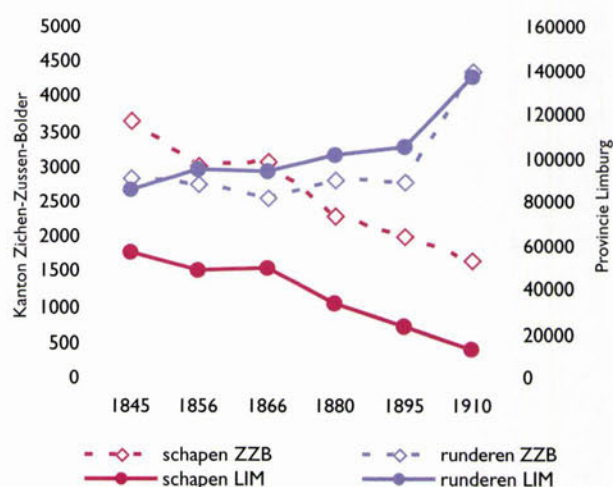
De laatste herder van Kanne, Jan Meex (Kanne, 29 maart 1874 – Kanne, 12 april 1949), woonde vlakbij de Tiendeberg en had het niet breed (figuur 4). Hij bezat een zestigtal dieren in de winter en een honderdtal in de zomer. Toen Meex stierf had hij nog elf schapen (mondelinge mededeling Jean Meex, kleinzoon).

Na het verdwijnen van de herders werden de hellinggraslanden in Kanne echter nog niet aan hun lot overgelaten. In de traditie van het gemeenschappelijke gebruiksrecht lieten de dorpsbewoners er hun vee grazen. Tijdens het interbellum had iedereen in Kanne wel wat schapen of koeien. Vaak moesten de kinderen de dieren naar het grasland brengen waar ze gehoed of getuierd⁴ werden (mondelinge mededeling Arnold Willems, Jean Meex). Sommige tuiptaaltjes zijn nog steeds op de hellingen te vinden.

Rond de jaren vijftig kwam er definitief een

FIGUUR 7
Evolutie van het schapenbestand in de gemeenten Kanne, Ternaaien, Eben-Emael en het kanton Zichen-Zussen-Bolder (ZZB) tussen 1845 en 1929 (bron: landbouwtellingen³).

FIGUUR 8
Evolutie van het schapenbestand en de rundveestapel voor het kanton Zichen-Zussen-Bolder (ZZB) en de provincie Limburg (LIM) tussen 1845 en 1910 (bron: landbouwtellingen³).

FIGUUR 9

De Tiendeberg vanuit het Zusserdel. In 1995 was het onderste deel van deze helling nog bebost. Dankzij het herstelbeheer krijgt de kalk- en heischrale vegetatie weer kansen (foto: Gabriël Erens).

einde aan het gemeenschappelijke gebruik van de hellinggraslanden toen ze door de gemeente in pacht werden gegeven aan landbouwers⁵. Zij omheinden de stukken en lieten er rundvee grazen. Op het noordwestelijke deel van het Zusserdel en het grootste deel van de Kavei van Opkanne viel het beheer stil. In enkele decennia tijd verdween de zeldzame graslandvegetatie door spontane verbossing. Door branden bleven sommige percelen toch nog open.

Op de door runderen begraasde graslanden was de situatie beter, maar ook verre van optimaal. De graslanden vroegen veel zorg, die landbouwers er niet konden insteken omwille van de geringe economische opbrengst. In de jaren tachtig kwamen er op Meerland, ondanks de begrazing, heel wat bomen en struiken bij. Op de Tiendeberg was de verbossing al eerder op gang gekomen. Enkel op Grootberg bleef de helling nagevoeg boomloos omdat de landbouwer (uit de traditie) geloofde dat het dulden van opslag het begin van het einde was voor de hellinggraslanden. En hoewel z'n verhaal misschien wat rechtlijnig klinkt, kreeg hij al gauw gelijk. Zo werd het beheer op de Tiendeberg in 1984 gestaakt, onder meer omdat de overvloed aan bomen en struiken de begrazing met runderen onmogelijk maakte. Vijf jaar later werd Meerland in een gelijkaardige toestand verlaten.

Voor deze gebieden was het vijf voor twaalf. Ze waren nog erg interessant omdat er nooit gemest of gespoten was, maar als er niets zou veranderen, dan zouden de kalk- en heischrale graslanden in Kanne in geen tijd definitief tot het verleden behoren.

HERSTEL VAN HET CULTUURLANDSCHAP 1988-2004

Midden de jaren tachtig zag het er stellig naar uit dat de schrale graslanden van Kanne het nieuwe millennium niet meer zouden halen. Toeval wil dat op dit cruciale moment het gebied werd ontdekt door jongeren van de (Vlaamse) Jeugdbond voor Natuurstudie en Milieubescherming (JNM). Ze deden al sinds 1979 aan graslandbeheer in de natuurgebieden van de Waalse Sint-Pietersberg.

In de zomer van 1987 maakten twee van hen, Martine Lejeune en Willy Verbeke, een studie van het gebied (LEJEUNE & VERBEKE, 1987). Zij luidden de noodklok bij de gemeente Riemst en de terreinbeherende organisatie Natuurreservaten (de voorloper van Natuurpunt). Het gemeentebestuur, met schep Jan Peumans als drijvende kracht, twijfelde geen ogenblik en gaf het gebied in 1988 voor 50 jaar in beheer aan Natuurreservaten. De ervaring met het beheer van gelijkaardige graslanden in de streek deed besluiten om de begrazing zo snel mogelijk te hervatten (VERBEKE, 1988). Datzelfde jaar organiseerde de JNM verschillende werkdagen om de meest open gebieden te omheinen voor begrazing. Twee percelen, waaronder het belangrijkste, werden nog in 1988 omheind. Vanaf het begin konden de JNM en Natuurreservaten beroep doen op de hulp van een paar inwoners uit Kanne. Eén van hen, Leon Erens, nam de zware taak op zich om het begrazingsbeheer met mergellandschappen en geiten in goede banen te leiden. Dit gebeurde volledig op vrijwillige basis tot mei 2003.

Terwijl het herstelbeheer op de Tiendeberg op dreef kwam, ging het op Meerland de verkeerde kant uit. Rond 1989 werd de begrazing opgeheven, zodat het stuk in de jaren negentig razend snel begon dicht te groeien. Er werden tal van stappen gezet om het unieke gebied te beschermen, maar tot op de dag vandaag houdt de eigenaar CBR de boot af. Onder impuls van Wim Slabbaert begon de JNM in 1995 met het grootschaliger kappen van verstruweelde percelen. Dankzij de hulp van de gemeente, die onder meer voor een hakselaar zorgde, werd in een paar jaar tijd het hele struweel gekapt dat zich op het zuidelijke deel van het Zusserdel had ontwikkeld (figuur 9). Enkele individuele bomen en struiken bleven gespaard. In 1999 werden de bomen op de Zavelkuil gekapt om een optimaal microklimaat te creëren voor insecten. Dankzij een mondelinge overeenkomst met de pachter en de aanpalende eigenaar was het mogelijk om in 1999 'noodkappingen' te verrichten op Meerland. Niet meer dan twee kleine stukken hadden nog hun open karakter behouden. Na een periode van intensief werken was het volledige struweel in 2001 gekapt. In april 2001 werd de begrazing hersteld.

Nadat de grote werken in het natuurreservaat in 1999 achter de rug waren, besteedde de JNM meer aandacht aan de kleinere werken. Maaien en maaisel afvoeren behoorden tot de centrale werkzaamheden van de vrijwilligers. Na de kapwerkzaamheden bleken deze verschralingsmaatregelen erg goede resultaten op te leveren.

In 2000 werd het reservaat door een huurovereenkomst uitgebreid met één hectare plateaugrond. Dit stuk wordt nu deels als akkerreservaat beheerd. In 2002 werd de Hei in beheer genomen door Réserves naturelles, de Waalse zusterorganisatie van Natuurpunt. Omdat het gebied al jaren geen beheer had gekend, moest er dringend worden ingegrepen om het struweel terug te dringen. Dat gebeurde al in de zomer van 2002 door de JNM.

Dankzij het Interreg III-project 'De Sint-Pietersberg' werden er vanaf 2003 verschillende werken uitgevoerd op professionele basis. Bovendien kwamen door een overeenkomst tussen de gemeente Riemst en de

Vlaamse overheid middelen vrij om een herder en schaapskudde te bekostigen. In mei 2003 werd de schaapskudde voor het eerst ingezet. Om de kwaliteit van de gekapte stukken te verhogen, zal er de komende jaren nog intensief moeten worden beheerd. Gevoelige soorten verdienen hierbij extra aandacht. Hoewel de meeste kapwerkzaamheden op de westelijke Jekerhellingen achter de rug zijn, sleept het herstel van de schrale graslanden op het noordwestelijke deel van het Zussersdel nog aan. Daarvoor hopen de beheerders eindelijk tot een overeenkomst te komen met de eigenaar CBR.

TOT SLOT

Dankzij een adequaat beheer neemt de natuurwaarde van het gebied elk jaar toe. Struvelen veranderen in keurig afgeharde kapvlaktes, die op hun beurt plaats maken voor interessante ruigtes. Door maaien en begrazen verschromelen de ruigtes zienderogen en duiken na enkele jaren al heel wat gewenste soorten op. Soms gaat het nog sneller, zoals op de zuidelijke helling van Meerland. Amper een jaar nadat het jonge struweel hier was gekapt, kwamen al verschillende plantjes Geel zonneroosje te voorschijn. Toch heeft het voorspoedige herstelbeheer ook enkele 'negatieve' kanten. Eén voor één gaan de parkeerweiden (op de hellingen) er zo op vooruit, dat ze niet meer voor dat doel kunnen worden gebruikt. Het spreekt echter voor zich dat de beheerders in dat geval het zoeken naar een nieuwe parkeerweide er heel graag bijnemen ...

DANKWOORD

Dit artikel is opgedragen aan de honderden vrijwilligers van de JNM die al vijftientig jaar lang in de weer zijn om onze dierbare Sint-Pietersberg te beschermen.

SUMMARY

NUTRIENT-POOR GRASSLANDS WEST OF KANNE (BELGIUM) AND THEIR CULTURAL AND ECOLOGICAL SIGNIFICANCE

The nutrient-poor grasslands west of the village of Kanne in Belgium (near the Dutch town of Maastricht) are among the oldest permanent grasslands in Limburg. The meadows are situated on the edge of the

Haspengouw plateau and are very similar to those on the nearby Sint-Pietersberg hill. The basis of the hill consists of calcareous rock ('Maastrichtian chalk'), in which underground quarries have been excavated. The (alkaline) chalk layers are covered by oligocene sand, (acidic) gravel and loess. Because of the location and the local climate, the hills are relatively dry and warm, conditions that are intensified by micro-climate effects. Fauna and flora are adapted to these specific circumstances. The Betonico-Brachypodietum is the best developed vegetation type.

From the Middle Ages until the nineteenth century, the steep grasslands were used as common pastureland, sheep pasturing being the most important form of exploitation. From the start of the twentieth century onwards, the survival of the historical grasslands became endangered. West of Kanne, most of the impressive landscape was destroyed by the construction of the Albert Canal (1930-1934), a land consolidation scheme (1957-1970) and the enlargement of the Albert Canal (1970-1983). The steep meadows lost their economic value for modern agriculture. Sheep pasturing came to an end in the 1950s, when cattle took their place. With one exception, this type of pasturing disappeared from Kanne in the 1980s, and shrubs gradually came to dominate the abandoned land.

In 1988, a nature reserve (Tiendeberg) was established on one part of the slopes, and after a while, landscape restoration began by clearing shrubs and reinstalling sheep pasturing. This has resulted in a considerable increase in the ecological value of the area.

NOTEN

1. Tussen de grens met Nederland en de weg Kanne-Vroenhoven ligt nog een hellingsgrasland met een ongeschonden bodemprofiel: de Muizenberg. Het is een niet oninteressant gebied, maar wordt buiten beschouwing gelaten in dit artikel.
2. Het in brand steken van hellinggraslanden heeft vandaag vooral negatieve gevolgen voor de fauna en flora omdat er meestal een veel te dikke strooisellaag aanwezig is.
3. S.n., 1850. *Agriculture, recensement général* (15 octobre 1846). Ministère de l'intérieur, Brussel (deel 3 en 4). S.n., 1862. *Agriculture, recensement général* (31 décembre 1856). Ministère de l'intérieur, Brussel. S.n., 1871. *Agriculture, recensement général* (31 décembre 1866). Ministère de l'intérieur, Brussel. S.n., 1885. *Agriculture, recensement général* de 1880. Ministère de l'agriculture, de l'industrie et des travaux publics, Brussel. S.n., 1898. *Agriculture, recensement général* de 1895. Ministère de l'agriculture et des travaux publics, Brussel (deel 2). S.n., 1914. *Agriculture, recensement général* de 1910. Ministère de l'agriculture et des travaux publics, Brussel (deel 3). S.n., 1937. *Agriculture, recensement général* au 31 décembre 1929 - Landbouw, algemeene telling van 31 december 1929. Ministère de l'intérieur, office centrale de la

statistique - Ministère de Binnenlandsche zaken, centrale dienst voor de statistiek, Brussel.

4. Betekenis tuieren: dieren laten grazen die met een touw bevestigd zijn aan een paaltje in de grond. Het grazen kan gebeuren zonder permanente begeleiding of een omheining.
5. Meerland vormt een uitzondering: het werd in de jaren 'dertig van de vorige eeuw al in pacht gegeven aan een landbouwer.

LITERATUUR

- ANONIEM, 2004. Databank Ondergrond Vlaanderen, 29 maart 2004. <http://dov.vlaanderen.be/html/>.
- BEHETS, J., 1957. Het gemeentelieven in het graafschap Loon en het omliggende, volgens de wijsdommen (XIVde - XVIIIde eeuw). Katholieke Universiteit Leuven, Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- CLOSE, N., 1998. *Around de La Montagne Saint-Pierre, des paysans et des soldats*. Musée d'Eben, Eben.
- DELMER, A., 1939. *Le Canal Albert* (2 vol.). Georges Thone, Luik.
- ERENS, G., 2002. De Tiendeberg, gebiedsanalyse en beheersvoorstellen, EHB-Horteco, Vilvoorde (onuitgegeven eindverhandeling).
- ERENS, G., M. JANSSEN, E. STASSEN & F. VANKERKHOVEN, 2003. Opmerkelijke ongewervelden op de Tiendeberg. *Likona Jaarboek* 2002: 32-39.
- FELDER, P.J., 1983. Geologie van de Sint-Pietersberg: diepgaand onderzoek na 1938. In: D.C. van Schaik *et al.*, *De Sint Pietersberg*. Met een aanvullend gedeelte van 1938-1983. Uitgever EF&E bv., Thom: 437-444.
- GRAAF, M. DE, H. VAN HELSDINGEN & J. SCHREURS, 1978. Een Noord- en Zuidhelling bij Canne. Verslag Veldcursus oecologie 1978 Zuid-Limburg. Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht.
- HEUKELOM, J. VAN, 1937. Toponymie van Kanne. Verzamelde opstellen, uitgegeven door den geschied- en oudheidkundigen studiekering te Hasselt, 13: 209-230.
- HILLEGERS, H.P.M., 1993. Heerdgang in Zuidelijk Limburg. Een vorm van extensieve beweiding in het verleden, heden en toekomst. Publicatie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, reeks XL, aflevering 1, Maastricht.
- LAET, S. DE, 1974. Prehistorische culturen in het zuiden der Lage Landen. Universa, Wetteren.
- LEJEUNE, M. & W. VERBEKE, 1987. De droge schraalgraslanden ten zuidwesten van Kanne, beschrijving en advies voor beheer (onuitgegeven document).
- ORMELINGEN, J. VAN, 2002. Landschapsecologie van de westelijke Jekerhellingen in Kanne, Vrije Universiteit Brussel, Brussel (onuitgegeven eindverhandeling).
- RAMAN, M., 2001. *Festuco-Brometea* (kalkgraslanden) in Vlaanderen met een casestudie van de Tiendeberg. Rijksuniversiteit Gent, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- ROOSENS, H., 1975. Oude versterking te Kanne-Caster. *Archaeologia Belgica*, 177: 32-36.
- ROOSENS, H. & G. LUX, 1970. Een gallo-romeinse tumulus te Eben-Emael-Kanne. *Archaeologia Belgica*, 121:1-29.
- SCHAMINEE, J.H.J., A.H.F. STORTELDER & E.J. WEEDA, 1996. De vegetatie van Nederland, graslanden, zomen, droge heiden, deel 3, Opulus Press, Uppsala-Leiden.
- SEGRS, Y., 2002. De 'Agricultural invasion' aan het einde van de 19de eeuw: een onderschatte motor van landschapsverandering. *De Levende Natuur* 103 (5): 173-178.
- TIHON, CH., 1984. La gestion de la Montagne Saint-Pierre du Néolithique à nos jours. *Reserves Naturelles*, 1984 (5):4-11.
- TIHON, CH., 1991. La réserve naturelle de Heyoulle dans le contexte de la Montagne Saint-Pierre (onuitgegeven document).
- VERBEKE, W., 1988. Voorstel beheersplan Tiendeberg (Kanne, Sint-Pietersberg). (onuitgegeven document).
- VERMEERSCH, P.M., 2002. Het rijke prehistorische verleden van Riemst en omstreken. *Heemkunde Kanne*, 3 (2): 6-10.
- VUEGEN, R., 1989. Fort Eben-Emael. F. E. E., Eben-Emael.